

स्वच्छ भारत अभियान (ग्रामीण) टप्पा-२
सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय (CSC)
बांधकामाबाबत मार्गदर्शक सूचना.

महाराष्ट्र शासन
पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग
शासन परिपत्रक क्रमांक: स्वभाषि २०२०/प्र.क्र.१९०/पापु १६
मंत्रालय, ७ वा मजला, जी.टी. रुग्णालय संकुल,
लोकमान्य टिळक मार्ग, मुंबई- ४०० ००९.
दिनांक: ०२ नोव्हेंबर, २०२०.

वाचा-

- १) स्वच्छ भारत अभियान (ग्रामीण) टप्पा-२, अनुषंगाने केंद्र शासनाच्या माहे जुलै, २०२० च्या मार्गदर्शक सूचना व त्यासोबतच्या परिशिष्ट १ चा भाग-२.
- २) शासन निर्णय क्रमांक: स्वभाषि २०१८/प्र.क्र.७०१/पापु १६, दिनांक १२ फेब्रुवारी, २०१९.

शासन परिपत्रक

उपरोक्त वाचा क्रमांक २ अन्वये स्वच्छ भारत अभियान (ग्रामीण) अंतर्गत सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय (CSC) बांधकामाबाबत सूचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत. राज्याच्या ग्रामीण भागामध्ये शाश्वत स्वच्छता राखण्यासाठी संदर्भाधीन क्रमांक १ अन्वये स्वच्छ भारत अभियान(ग्रामीण) टप्पा-२ ची अंमलबजावणी करण्याच्या सूचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत.

केंद्र शासनाच्या संदर्भाधीन क्रमांक १ येथील मार्गदर्शक सूचनांनुसार स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) टप्पा-२ अंतर्गत राज्याच्या ग्रामीण भागामध्ये, सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय (CSC) बांधकामाबाबत नवीन निकष व नविन मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करणे आवश्यक आहे

स्वच्छ भारत अभियान (ग्रामीण) टप्पा-२ बाबत केंद्र शासनाच्या संदर्भाधीन क्रमांक १ येथील मार्गदर्शक सूचनेतील क्रमांक ५.३ नुसार १०० पेक्षा जास्त कुटुंबसंख्या असलेल्या हागणदारीमुक्त अधिक (ODF Plus) गावामध्ये स्वच्छतेचे उद्दीष्ट पूर्णपणे साध्य होण्यासाठी गावामध्ये विविध कारणामुळे बाहेरून ये-जा करणाऱ्या/स्थलांतरीत लोकांसाठी किमान एक सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय असणे आवश्यक आहे. राज्याच्या ग्रामीण भागातील सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय बांधकामाबाबत पुढीलप्रमाणे मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात येत आहेत. यामध्ये नमूद केलेल्या विविध घटक व उपांगाचा अर्थ, केंद्र शासनाच्या संदर्भाधीन क्रमांक १ येथील निर्गमित केलेल्या सूचनांप्रमाणे घेण्यात यावा.

अ) गावाची निवड प्रक्रिया :-

- १) १०० पेक्षा जास्त कुटुंबसंख्या असलेल्या आणि अद्याप सार्वजनिक शौचालय नसलेल्या गावांना प्राधान्य देण्यात यावे.
- २) गावामध्ये धार्मिक/नैमित्तिक कामासाठी येणाऱ्या बाहेरगावच्या माणसांचे प्रमाण, स्थलांतराच्या माध्यमातून आलेल्यांचे प्रमाण लक्षात घेवून गावांचा प्राधान्यक्रम ठरवावा.
- ३) वीज, पाण्याची उपलब्धता, देखभाल व दुरुस्ती हमी इ. यापुढे नमूद केलेल्या सर्व अटींची पूर्तता होणे आवश्यक आहे. त्यादृष्टीने ग्रामपंचायतीने ठराव घेणे.

ब) शौचालय बांधकाम जागा निवड:-

- १) सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय बांधकामासाठी निवडलेली जागा तांत्रिक दृष्ट्या योग्य असावी. शौचालय बांधकाम दीर्घकाळ वापरण्यास योग्य राहील अशी जागा निवडावी, मैला गाळ व्यवस्थापनाच्या दृष्टीने खड्यासाठीची जमीन निचरा होण्यासाठी अनुकूल असावी आणि निवडलेली जागा खोलगट भागात नसावी, या तांत्रिक बाबी लक्षात घ्याव्यात.
- २) सामुदायिक शौचालयाची जागा, वापर करणाऱ्या समूहासाठी सोयीची आणि सुरक्षित असल्याची खात्री करून घ्यावी.
- ३) जागा निवडताना बांधावयाच्या प्रस्तावित शौचालयास पाणी, वीज अशा अनुषंगिक सुविधा उपलब्ध करण्यासाठी अडचण येणार नाही याचीही काळजी घ्यावी.
- ४) जागा निवड करताना प्रामुख्याने अनुसुचित जाती/ अनुसुचित जमाती लोकसंख्या असलेल्या, आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल लोक असणाऱ्या तसेच स्थलांतरीत मजूर लोकसंख्या असणाऱ्या वसाहतीजवळ व उपयोगाची ठरेल अशा जागांची सामुदायिक शौचालयांच्या बांधकामासाठी निवड करावी.
- ५) उपरोक्त बाबी लक्षात घेवून ग्रामसभेच्या परवानगीने जागा निश्चित करण्यात यावी.

क) प्रस्तावाचे सादरीकरण आणि मान्यता प्रक्रिया:- संबंधित ग्रामपंचायतीने गटविकास अधिकारी, पंचायत समिती यांच्याकडे, गावासाठी सामुदायिक शौचालयाची मागणी करणारा आणि निधीसह इतर सर्व तरतुदी/अटी मान्य असल्याचा ग्रामपंचायतीचा ठराव, यापूर्वी संबंधित गावात सार्वजनिक शौचालय बांधले नसल्याचे प्रमाणपत्र, गावातील वैयक्तिक शौचालय नसणाऱ्या कुटुंबांचा, वृद्ध, महिला आणि लहान मुलांसह तपशील आणि आठवडी बाजार, धार्मिक उपक्रम इ. नैमित्तिक कामासाठी येणाऱ्या, स्थलांतरित होवून आलेल्या बाहेरगावच्या माणसांचे प्रमाण, यासह विहित नमुन्यात प्रस्ताव सादर करणे आवश्यक आहे. तसेच विवरणपत्र १ व २ नुसार माहिती प्रस्तावासोबत सादर करण्यात यावी.

सदर प्रस्तावाच्या आधारे उप अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा, उप विभाग, जिल्हा परिषद यांनी संकुलाच्या बांधकामात केंद्र शासनाचे पत्र दिनांक १ जून, २०२० व दिनांक १५ जून, २०२० मधील सूचनांचा आधार घेऊन संकुल बांधकामासाठी सविस्तर अंदाजपत्रक तयार करावे. (विवरणपत्र-४) संकुलाच्या जागेच्या भुस्तराचा व गावाच्या भौगोलिक परिस्थितीचा विचार करून, जिल्ह्याच्या दरसूचीच्या आधारे सोबतच्या विवरणपत्र १ व २ नुसार माहितीसह सदर संकुलाचे अंदाजपत्रक तयार करून त्यास तांत्रिक मान्यता प्रदान करावी. केंद्र शासनाच्या संदर्भाधीन क्रमांक १ येथील मार्गदर्शक सूचनामध्ये नमूद केल्यानुसार संकुलासाठी अनुज्ञेय केलेल्या आर्थिक तरतुदीपेक्षा जास्त रक्कमेची आवश्यकता असल्यास फरकाची रक्कम ग्रामपंचायतीने कृती संगमातून नियोजित करावी.

तांत्रिक मान्यता प्राप्त प्रस्तावास गटविकास अधिकारी, पंचायत समिती यांनी प्रशासकीय मान्यता प्रदान करावी. प्रशासकीय मान्यता प्राप्त प्रस्तावासाठी जिल्ह्याच्या एकत्रित निधि मागणीचा प्रस्ताव, मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी राज्य पाणी व स्वच्छता मिशन, बेलापूरकडे सादर करावा.

उप अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा, उपविभाग, जिल्हा परिषद यांनी प्रशासकीय मान्यता प्राप्त प्रस्तावांची निविदा प्रपत्र तयार करून जिल्हा परिषद लेखा संहितेनुसार निविदा प्रक्रिया राबवून संकुल बांधकामासाठी यंत्रणा निश्चित करून कामाची अंमलबजावणी करावी.

ड) सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय बांधकाम पद्धती:- सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय बांधकामास रितसर परवानगी मिळाल्यावर ग्रामपंचायत तालुकास्तरीय तांत्रिक यंत्रणेच्या मदतीने सार्वजनिक/ सामुदायिक शौचालय संकुलाचे बांधकाम करू शकते. तथापि, शाश्वततेच्या पार्श्वभूमीवर तयार होणारे संकुल तांत्रिक दृष्ट्या सुयोग्य असावे, बांधकाम आकर्षक व्हावे आणि जिल्ह्यातील सर्व संकुल एकाच पद्धतीची असावीत यासाठी जिल्हा पाणी व स्वच्छता कक्ष नाविन्यपूर्ण पद्धतींचा अवलंब करू शकेल. जिल्हास्तरावर याकामासाठी इच्छुक संस्था, बांधकाम व्यावसायिक यांना निमंत्रित करून, उपलब्ध पर्यायानुसार अपेक्षित बांधकामाचे दरपत्रक ठरवून, त्यांचे विहित शासकीय कार्यपद्धती पाळून पॅनल तयार करता येईल. पॅनलची यादी सर्व संबंधित ग्रामपंचायतींना पाठवून बांधकामासाठी हा पर्याय उपलब्ध करून देता येईल. या पद्धतीत बांधकाम दर्जा संबंधी सनियंत्रण करणे सुलभ होवू शकेल.

इ) सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय बांधकाम तांत्रिक पर्याय:- राज्यातील सार्वजनिक शौचालय बांधकामासाठी द्वीन लीच पिट (दोन शोषखड्याचे शौचालय) हा तांत्रिक पर्याय उपलब्ध करून देण्यात आलेला आहे. हा पर्याय कमी खर्चाचा, वापरण्यास सोपा, कमी पाण्याची

गरज असणारा, पर्यावरण अनुकूल आणि मैला गाळ व्यवस्थापनाच्या दृष्टीने अत्यंत सोयीचा आहे. या तांत्रिक पर्यायासंबंधी drawing/टाईप डिझाईन सोबत जोडले आहे. (विवरणपत्र ३) **तसेच संदर्भाधीन क्रमांक १ येथील केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांमधील परिशिष्ट १ भाग-२ मध्ये (मार्गदर्शक सूचनांमधील पृ ७४) नमूद केलेले तांत्रिक पर्यायासंबंधी drawing/टाईप डिझाईन ही विचारात घेण्यात यावे.** त्यानुसार जिल्हा दर सूची प्रमाणे दर व बाबींचे वर्णन आवश्यकतेनुरूप बदलवून, जागेच्या उपलब्धतेनुसार, भौगोलिक स्थितीनुसार व संकुल बांधकामाच्या जागेच्या भूस्तरानुसार तांत्रिकदृष्ट्या सुरक्षित व योग्य पर्याय निवडून त्यानुसार संकुल बांधकामाचे अंदाजपत्रक तयार करावे.

ज्या ठिकाणी वरील प्रमाणे संकुल बांधकाम करणे भौगोलिक स्थितीमुळे शक्य नसेल अशा ठिकाणी अन्य प्रकारचे तांत्रिक दृष्ट्या योग्य आणि मैला व्यवस्थापन योग्यरीत्या होईल, याचा विचार करून अशा पद्धतीच्या संकुलाचे बांधकाम मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांच्या मान्यतेने प्रस्तावित करावे.

ई) सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय बांधकाम निधी तरतूदः- सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय बांधकाम करण्यासाठी एकूण रूपये ३,००,०००/- (रूपये तीन लक्ष) इतकी निधी मर्यादा देण्यात आली आहे. या निधीपैकी ३०% म्हणजेच रु. ९०,०००/- (रूपये नव्वद हजार) पंधराव्या वित्त आयोगाच्या माध्यमातून ग्रामपंचायतीला मिळणाऱ्या निधीतून ग्रामपंचायतीने उपलब्ध करून घ्यायचे आहेत. उर्वरित रूपये २,१०,०००/- (रूपये दोन लक्ष दहा हजार) (७०%) स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) टप्पा-२ च्या माध्यमातून उपलब्ध करून दिले जातील. सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालयाची मागणी करण्यापूर्वी संबंधित ग्रामपंचायतीला पंधराव्या वित्त आयोगाच्या मिळणाऱ्या निधीतून स्वतःचा हिस्सा, अर्थात रूपये. ९०,०००/- (रूपये नव्वद हजार) ची तरतूद करून घ्यावी लागेल. विहित मर्यादेपेक्षा जास्त अंदाजपत्रक असल्यास तसेच स्थानिक ठिकाणी गरजेनुसार सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय परिसरात सुविधा वाढविणे, सुशोभीकरण ई. कामे करायची असल्यास त्यासाठीचा सर्व खर्च ग्रामपंचायतीला स्वतःकडील निधी/ लोकसहभाग/स्थानिक स्रोतांमधून करावा लागेल. निधी उपलब्धतेबाबत सविस्तर तपशिल प्रस्तावात नमूद करणे आवश्यक आहे.

उ) देखभाल व दुरुस्ती धोरणः- स्वच्छतागृहे पाणी व वीजेसहीत स्वच्छ व वापरण्यायोग्य ठेवण्याच्या दृष्टीने त्यांची देखभाल उत्तमरित्या होणे अपेक्षित आहे. त्याकरिता ग्रामपंचायतींनी गावातील महिला बचत गट अथवा **स्वंयसहाय्यता गटांचे (Community based Orgniasation or SHGS)** सहाय्य घ्यावे. सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलाच्या प्रस्तावात संबंधित ग्रामपंचायतीला प्रस्तावित सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलाच्या दोन वर्षांपर्यंतच्या

देखभाल दुरुस्तीसाठी आवश्यक ती आर्थिक तरतूद उपलब्ध असल्याची हमी द्यावी लागेल. निधी उपलब्धतेसाठी आवश्यकतेनुसार “पे अॅण्ड युज (वापरशुल्क देऊन वापरा) सारख्या पद्धत अनुसरता येईल.

अ) अनुषंगिक सुविधांची उपलब्धता:- सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलाच्या परिसरात वापरकर्त्यांची सोय आणि सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलाचा शाश्वत वापर होण्यासाठी अनुषंगिक व्यवस्था उपलब्ध असणे अत्यंत महत्वाचे आहे. या अनुषंगिक व्यवस्थांचा आराखड्यात समावेश असल्याची खात्री संबंधित ग्रामपंचायतीने करून घ्यायची आहे. अनिवार्य व ऐच्छिक सुविधा खालीलप्रमाणे आहेत. त्या व्यतिरिक्त काही सुविधा आवश्यक वाटल्यास, ग्रामपंचायतीने स्वतःकडील निधीसह इतर संसाधनांचा अंदाज घेवून, या सुविधा उपलब्ध करून घेण्यासंबंधी निर्णय घेण्यात यावा.

अनिवार्य सुविधा :-

- स्वच्छतेसाठी नियमित पाणी पुरवठा आणि पाणी साठवण व्यवस्था.
- कपडे धुण्यासाठी जागा.
- हात धुण्याची सुविधा (वॉश बेसिन).
- दिव्यांग व्यक्तींना/लहान मुलांना/वृद्ध व्यक्तींना यांच्याकरीता आवश्यक सुविधा.
- महिलांसाठी सोयीची स्वतंत्र सुविधा.
- वीज जोडणी.
- मैलागाळ व्यवस्थापनसंबंधी सुविधा.(भरलेला शौचालय खड्हा रिकामा करण्याची सुविधा)
- शौचालय आणि परिसर स्वच्छ ठेवण्यासाठी नियमित व्यवस्था.
- संकुलातील घनकचरा आणि सांडपाणी व्यवस्थापनाची सुविधा.
- संकुल बांधकाम तपशील आणि संकुलातील सुविधांची माहिती देणारा सविस्तर फलक.
- आयर्झिसी पोस्टर्स. (हात धुण्याची पद्धत, शौचालय वापरण्याची पद्धत, स्वच्छतेसाठी लागणारे सामान, त्याच्या वापराची पद्धती इत्यादी.)

ऐच्छिक सुविधा :-

- स्नानघर.
- शौचालय आणि परिसर स्वच्छ ठेवण्यासाठी लागणारे साहित्य आणि उपकरणे.
- पायवाट, सौंदर्यीकरण.

ए) सुशोभीकरण आणि सुरक्षा:- सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलाचा शाश्वत वापर होण्यासाठी शौचालय परिसर सुशोभित असणे आणि वापरकर्त्यांच्या दृष्टीने सुरक्षित असणे गरजेचे

आहे. शौचालय परिसरात शोभेची झाडे, सावली देणारी झाडे लावून, भिंतीवर स्वच्छतेसंबंधी चित्र आणि संदेश रेखाटून परिसर सुशोभित करता येईल. वृक्षारोपणाचा खर्च स्वच्छ भारत अभियान (ग्रामीण) टप्पा-२ मधून अनुज्ञेय नसून, मनरेगामधून करण्यात यावा.

ऐ) दस्तावेजीकरण:- सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलासंदर्भात ग्रामपंचायत आणि प्रत्यक्ष संकुलाच्या ठिकाणी पुढीलप्रमाणे दस्तावेजीकरण करणे गरजेचे आहे:-

दस्तावेजीकरण स्तर	दस्तावेजीकरण तपशील
ग्रामपंचायत स्तर	सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुल प्रस्ताव, मंजुरी पत्र, आराखडा, वापरकर्त्या समूहाचा तपशील, संचालन आणि देखभाल दुरुस्ती संबंधी वार्षिक करार, देखभाल दुरुस्ती आणि उपकरणासंबंधी केलेला खर्च आणि लोकसहभाग संबंधीची माहिती इत्यादी संबंधी तपशील गरजेनुसार संचिका किंवा नोंदवहीत अद्यावत ठेवणे.
संकुल स्तर	शौचालय सुविधेच्या केलेल्या वापराचा व शुल्क आकारले जात असल्यास त्यासंबंधी दैनंदिन नोंदी अभिप्राय पुस्तिका इत्यादी.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेताक २०२०११०२१४३९३२३२८ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षाकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(चं.कृ. मोरे)
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा.राज्यपाल यांचे सचिव.
२. मा.मुख्यमंत्री यांचे सचिव.
३. सर्व मा.मंत्री/ मा.राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव.

४. विधानसभा व विधानपरिषद सदस्य.
५. मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
६. अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव सर्व, मंत्रालय, मुंबई.
७. सदस्य सचिव, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, मुंबई.
८. जिल्हा परिषद अध्यक्ष/अध्यक्ष, सर्व.
९. सर्व विभागीय आयुक्त व जिल्हाधिकारी
१०. महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई.
११. सहसचिव, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग
१२. संचालक, राज्य पाणी व स्वच्छता मिशन, बेलापूर, नवी मुंबई.
१३. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद सर्व.
१४. उपायुक्त (विकास), सर्व.
१५. संचालक, मीत्रा नाशिक/ संचालक, नीरी नागपूर/ संचालक, उन्नत महाराष्ट्र अभियान, सर्व शासकीय अभियांत्रिकी महाविद्यालय.
१६. उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी (पाणी व स्वच्छता/पंचायत), जिल्हा परिषद सर्व, यांनी ह्या शासन निर्णयाच्या छायाप्रती प्रत्येक पंचायत समिती सभापती /उपसभापती व गट विकास अधिकारी यांना द्याव्यात व गट विकास अधिकारी यांनी प्रत्येक पंचायत समिती सदस्य, सरपंच व ग्राम विकास अधिकारी यांना द्याव्यात.
१७. उप अभियंता, ग्रामिण पाणीपुरवठा उप विभाग सर्व.
१८. पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागातील सर्व कार्यासने.
१९. संगणक समन्वयक, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, यांनी सदरचे शासन परिपत्रक, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, राज्य पाणी व स्वच्छता मिशन, बेलापूर व राज्य शासनाच्या संकेतस्थळावर अपलोड करावा तसेच वरील सर्वांना ई-मेल द्वारेही पाठवावा.
२०. निवडनस्ती, पापु-१६.

विवरणपत्र १

सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलासाठी ग्रामपंचायत स्तर सांख्यिकीय माहिती

क्र.	माहितीचा तपशील	संख्या
०१	ग्रामपंचायत क्षेत्रातील एकूण गावे	
०२	एकूण कुटुंब संख्या	
०३	वैयक्तिक शौचालय असलेले कुटुंब	
०४	वैयक्तिक शौचालय नसलेले कुटुंब	
०५	इतर ठिकाणाहून दररोज नियमितपणे येणाऱ्या व्यक्तींची अंदाजे संख्या	
०६	बाहेर गावाहून येणाऱ्या लोकांसाठी भेट देण्याची ठिकाणे संख्या (मंदिर, बाजार, कार्यालये इत्यादी.)	
०७	धार्मिक/सामाजिक कारणांसाठी बाहेरुन गावात येणाऱ्या लोकांची वार्षिक अंदाजे संख्या	

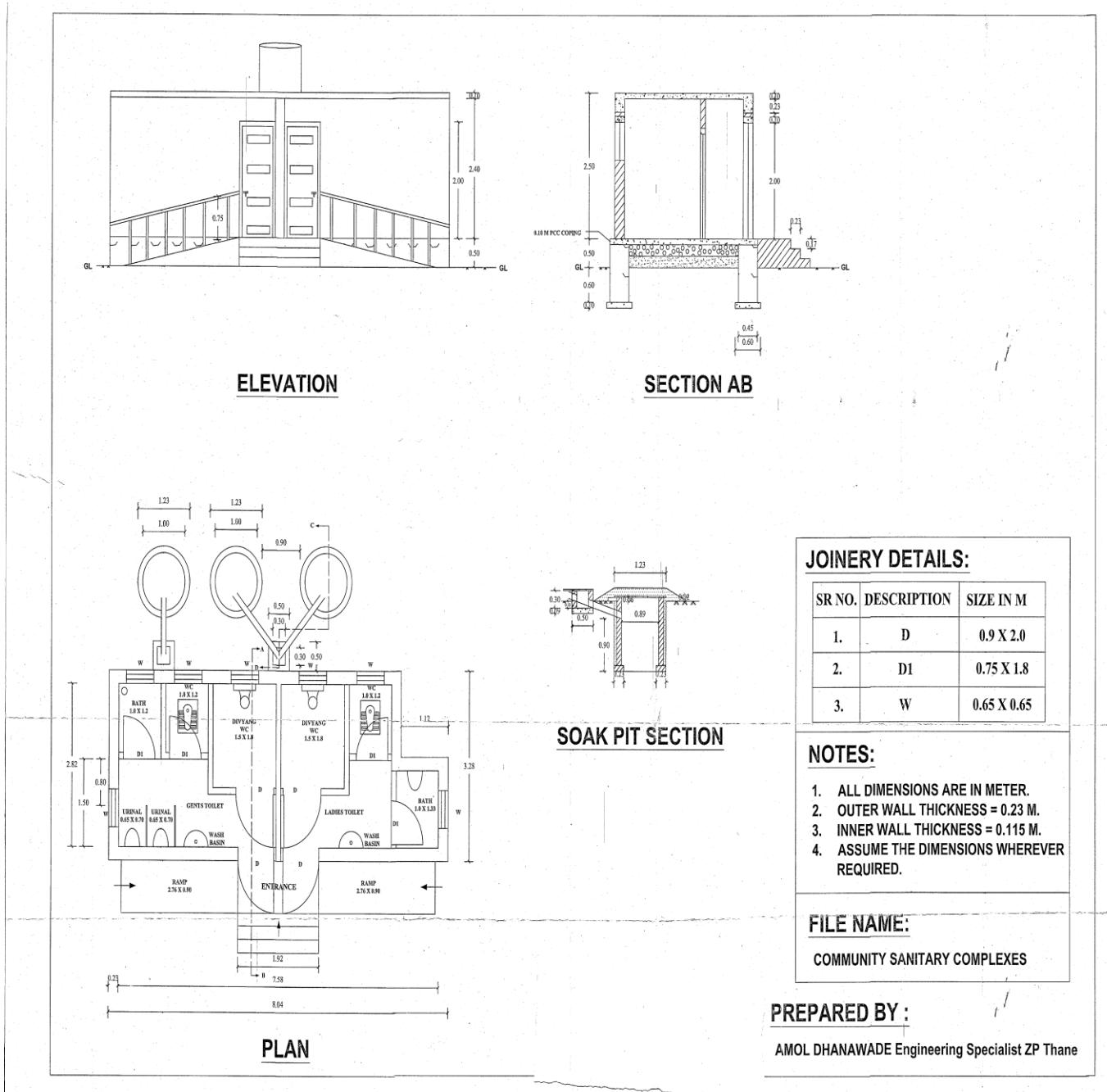
विवरणपत्र २

सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलासाठी पडताळणी सूची

क्र.	पडताळ घटक	पर्याय	सध्यस्थिती	शेरा
०१	हागणदारीमुक्त दर्जा .	आहे/नाही		
०२	वैयक्तिक शौचालय नसलेले कुटुंब.	संख्या		
०३	यापूर्वी बांधलेले सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुल.	संख्या		
०४	यापूर्वी बांधलेले सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलाचा वापर.	आहे/नाही		
०५	सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलांसाठी ग्रामसभेचा ठराव	आहे/नाही		
०६	१५व्या वित्त आयोगाच्या निधीतून ग्रामपंचायत हिस्सा देण्याचा ठराव.	आहे/नाही		
०७	सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुल देखभाल दुरस्ती ग्रामपंचायत स्वनिधीतून करेल, याबाबतचा ठराव.	आहे/नाही		
०८	सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलांसाठी पुरेसे पाणी उपलब्धतेचा ठराव.	हो/नाही		
०९	सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलांसाठी ग्रामपंचायत कडून वीज जोडणी देणेबाबतचा ठराव.	हो/नाही		
१०	सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुल शाश्वत स्वरूपात उपलब्ध राहील ग्रामपंचायत हमीपत्र.	आहे/नाही		
११	सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुल चालवायला घेणाऱ्या गटाचे/संस्थेचे पत्र.	आहे/नाही		
१२	सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलांसाठी ग्रामपंचायतीकडे स्वतःची जागा.	आहे/नाही		
१३	संकुलांसाठी ग्रामपंचायतीकडे स्वतःची जागा नसल्यास पर्याय.	आहे/नाही		
१४	पर्यायी जागेचे दानपत्र/ बक्षिसपत्र.	आहे/नाही		
१५	उपलब्ध आणि निर्धारित जागा रिकार्डी असल्याचे छायाचित्र.	आहे/नाही		
१६	शौचालय संकुलाची मागणी करणाऱ्या कुटुंबांचे नियमित वापरासंबंधी हमीपत्र.	आहे/नाही		
१७	सार्वजनिक/सामुदायिक संकुल धार्मिक/सामाजिक संस्था परिसरात प्रस्तावित असल्यास संकुलाचे शाश्वत संचालन व त्याचे दायित्व याबाबत संबंधीत संरथेचे हमीपत्र.	आहे/नाही		

सार्वजनिक/सामुदायिक शौचालय संकुलाची मागणी करताना संबंधित ग्रामपंचायतीने विहित नमुन्यातील प्रस्ताव आणि पडताळणी सूचित दर्शविल्याप्रमाणे सर्व ग्रामपंचायत ठराव, पत्र, छायाचित्रे सोबत जोडावीत.

विवरणपत्र -३

विवरणपत्र ४

स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) टप्पा-२ अंतर्गत राज्याच्या ग्रामीण भागामध्ये, सार्वजनिक/ सामुदायिक शौचालय(CSC) बांधकामाच्या अनुषंगाने पत्र दिनांक ०१/०६/२०२० व दिनांक १५/०६/२०२० अन्वये दिलेल्या सूचना.

No.S-18011/7/2018-SBM
Government of India
Ministry of Jal Shakti
Department of Drinking Water and Sanitation
Swachh Bharat Mission (Grameen)
4th Floor, Pt. Deendayal Antyodaya Bhawan
CGO Complex, Lodhi Road
New Delhi - 110003
Dated the 1st June, 2020

To

The Chief Secretaries
All States/UTs

Subject: Provision of Community Sanitary Complexes (CSC) under SBM(G) – reg.

Madam/Sir,

Having all the villages self-declared as Open Defecation Free (ODF) as on 2nd October, 2019, this Department has been advising the States/UTs to ensure sustaining the ODF status and that No One is Left Behind under SBM(G). Construction of CSC in villages is an important provision in this direction particularly for the households that do not have enough space for Individual Household Latrine, and for migrant/floating population as well. The location of such CSCs should be selected in such a manner that these toilets are easily accessible to all the households those need to use them and O&M can be ensured.

2. As per the handbook for construction of CSC issued by this Department, the number of seats in a toilet complex is determined by the approximate number of users per day; 40 users per seat is the optimum. Modalities for construction of CSC differ from State to State. However, there may be instances where a large number of households are linked to one CSC, which may lead to a situation that many households would not be able to use such CSCs because of overcrowding and distance from the households. Though the States have flexibility to have appropriate number of toilet seats in a CSC, this Department has suggested for construction of 2x2 toilet seats in a CSC for men and women respectively.

3. Further, during a Video Conferencing with the States to review the programme implementation, some States have requested that appropriate provision may be made in IMIS for entering the details of CSCs constructed and every CSC should be mapped to households being covered by the CSC.

4. In view of the foregoing, it is reiterated that a CSC should ideally consist of 4 toilet seats viz. 2 for men and 2 for women and it should not be linked to more than 35 households. Further, a provision has also been made for mapping of the households to CSCs in IMIS.

5. This may be brought to the notice of all the districts for necessary action and further circulating it to the below level implementing agencies and all the Gram Panchayats.

Yours faithfully,

(Aruh Baroka)

Additional Secretary to the Govt. of India

Tele 2436 2192

Email: arun.baroka@nic.in

Copy to:

1. Addl. Chief Secretary/Pr. Secretary/Secretary in charge of rural sanitation, All States/UTs
2. Mission Directors/State Coordinators, SBM (G), All States/UTs

Government of India
Ministry of Jal Shakti
Department of Drinking Water and Sanitation
Swachh Bharat Mission (Grameen)

4th Floor, Pt. Deendayal Antyodaya Bhawan
CGO Complex, Lodhi Road
New Delhi – 110003
Dated 15th June, 2020

To

The Chief Secretaries
All States/UTs

Subject: Operation and Maintenance (O&M) of Community Sanitary Complexes (CSC) under SBM(G) – reg.

Madam/Sir,

As you are aware, under Swachh Bharat Mission (Grameen) Phase II, this Department has advised States/Union Territories (UTs) to ensure the sustainability of the Open Defecation Free (ODF) status of villages. A key component of SBM(G) Phase II is the construction of Community Sanitary Complexes (CSCs) in villages to cater to the sanitation needs of floating population. Priority is to be given to locations with predominant SC / ST habitations, the poorest of the poor in the village, and the areas/bazaars visited by migrant workers and other sections of the population.

2. You will agree that Operation and Maintenance (O&M) of a CSC is the most important factor towards ensuring its continued usage. As per the recently issued SBM (G) Phase II guidelines, the Operation & Maintenance (O&M) of the CSCs constructed under the programme is to be ensured by the respective GPs. It is recommended that the O&M should include the following provisions (indicative list) to ensure continued usage of the CSC:

- Electricity, running water in toilets/ bathrooms (where applicable) and for hand washing
- Cleaning material viz. brush, toilet cleaning powder/solution, disinfectant, soap, waste bins, etc. for regular cleaning of the CSC
- Engagement of person(s)/ SHG/ agency for day to day maintenance
- Safety of the CSCs: locks, latches, lighting etc.
- Maintenance of structure (minor and major repairs, including the replacement of parts, if needed)
- Regular desludging of drains and tanks connected to the CSC
- CSCs should preferably have twin pit technology. In case septic tank is used for a CSC, adequate arrangements for septage management, should be ensured.

3. Though States/ Districts have the flexibility to decide on the O&M model, one or a suitable mix of the following options may be explored:

- a) Contracting: The Gram Panchayat may contract out the entire O&M or specific O&M activities to an SHG/ agency, except for the electricity & water charges, provision of cleaning material and one-time maintenance/ repair works, which GP may continue to provide.
- b) Leasing: The entire facility may be rented out to a private entity(individual/ SHG/ agency) by the Gram Panchayat (owner). The private entity may take care of all aspects of O&M and charge user fees to cover its operational costs. However, the

user fee should be reasonably low to cover the sanitation needs of the rural community and should be fixed in consultation with community members.

c) Community Management: Day to day maintenance by user households on a rotation basis with the support of GP for electricity & water charges, provision of cleaning material and one-time maintenance/ repair works. Either each household can take the responsibility for O&M in turn on a monthly/weekly basis or the O&M cost may be divided among the community members using the facility.

d) Public Private Partnership (PPP): A CLF (Community level federation)/ local industry/ commercial entity/ external agency may be roped in for regular O&M. Such partnerships may also be formalized at Block/ District level to ensure revenue generation and economies of scale.

4. GPs may also consider revenue generation for O&M of CSCs through the following:

- A small shop (or similar commercial use) selling daily household items can be attached to the CSC, if suitable in local context. The shopkeeper may be made responsible for maintenance of the complex and monthly rentals be paid to the GP.
- The outer walls of the sanitary toilet complex can be used for advertisement/ wall writing etc. The income generated can prove to be a good resource for the GPs.

5. It is also recommended that while constructing the CSC, appropriate modification in its design may be made to ensure that there is adequate sunlight and ventilation provision in the complex.

6. This may be brought to the notice of all the districts for necessary action and further circulating it the implementing agencies and all the Gram Panchayats.

Yours faithfully,

(Arun Baroka)

Additional Secretary to the Govt. of India

Tele No. 2436 2192

Email: arun.baroka@nic.in

Copy to:

1. Addl. Chief Secretary/Pr. Secretary/Secretary in charge of rural sanitation, All States/UTs
2. Mission Directors/State Coordinators, SBM(G), All States/UTs